

EES- JA TAGASÕNADEST VEPSA KEELES

A. Laanest

Eesti keele ring. Juhendaja prof. P. Ariste.

Kõigis soome-ugri keeltes on kaassõnad samuti nagu määr-sõnadki arenenud enamasti noomenitest. Teatavatel juhtudel oman-dasid mõned noomeni käändelised vormid üldisema, abstraktsema tähenduse, aja jooksul ikka enam eraldudes noomenist, mille kääne-teks nad varem olid¹. Nii on eesti kaassõna (samuti ka määrsõna) *peal* arenenud nimisõna *pea* alalütlevast käändest. Kaassõnadel ei ole erilisi vormitunnuseid, nad esinevad tavaliselt selle noomeni käände kujul, millest nad on pärit. On kaassõnu, mis võivad esineda ainult ühe kindla käändevormi kujul, nagu näit. eesti *läbi* (nomina-tiiv) või soome *päin* 'poole' (instruktiiv).

Teine osa kaassõnu, põhiliselt need, mis osutavad kohta, võivad esineda kolmes kohakäände vormis. Näiteks vepsa *edes* 'ees' *edhe* 'ette' *edespei* 'eest' (sisekohakäänded), vepsa *rendan* 'kõrval', *rendanle* 'kõrvale', *rendanpei* 'kõrvalt' (väliskohakäänded), soome *takana* 'taga' *taakse* 'taha' *takaa* 'tagant' (vanad kohakäänded: essiiv, translatiiv, ablatiiv-partitiiv). Nii üks kui ka teine liik seisab käändsõnadele küllaltki lähedal, kuid kõige suuremal määral sarnanevad käändsõnadega siiski viimasesse liiki kuuluvad kaassõnad — kas või juba selle tõttu, et neil on säilinud omadus muutuda osas käänetes, nimelt kohakäänetes. Z. Dubrovina arvab oma töös soome keele ees- ja tagasõnade kohta,² et ainult ühes käändevormis olevad kaassõnad on võrreldes kolmes käände-vormis esinevatega arenenud käändsõnadest hoopis kauge-male ja saavutanud kõrgema abstraktsiooniastme. Kui otsida sellele väitele kinnitust vepsa keele materjalidest, siis võime tõesti nõustuda, et kolmes kohakäändes esinev kaassõna *sir'es*, *sir'he*, *sir'espei* 'ääres, kõrval; äärde, kõrvale; äärest, kõrvalt' on märksa

¹ P. Ariste, Adverbide arenemisest läänemere keeltes. Teaduslikud tööd pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale, Tallinn, 1952, lk. 101—102.

² З. Дубровина, Послелог и предлоги в современном финском литературном языке, Ленинград, 1952, lk. 111. (Käsikiri TRU soome-ugri keelte kateedris.)

ligemal nimisõnale *sir'* 'äär, veer' kui samast tüvest pärinev ainult prolatiivi vormis esinev kaassõna *sirit's'i* 'mööda'

Peale tänapäeval elavate käänete on kaassõnades säilinud ka selliseid vanu käänevorme, mida praegu tavaliselt enam ei tarvita käändena. Vepsa kaassõnade puhul on eriti huvitavaks juhtumiks vana komparatiivkäände esinemine, mis läänemeresoome keeltes on üldiselt välja surnud, mordva keeles aga elava käändena olemas. Vepsa keeles esineb see kaassõnas *edehko* 'natuke enne' ja harukordadel ka omadussõnade puhul.

Mõned kaassõnad on arenenud verbi vormidest, nagu vepsa *näht* 'pärist, jaoks' ja *rat'k* 'läbi'. Lisaks sellele esineb vepsa keeles kaassõnade laenamist ka vene keelest.

Järgnevalt olgu antud ülevaade vepsa kaassõnadest, rühmitatuna morfoloogiliste vormide järgi, mille kujul nad esinevad ja millest pärinevad.

Kolme kohakäände vormis esinevad kaassõnad

Sisekohakäänded. *edes, edhe, edespei* 'ees, ette, eest'; *keskes, keskhe, keskespei* 'keskel, keskele, keskelt'; *kohtas, kohtha, kohtaspei* 'vastas, ees; vastu, ette; vastast, eest'; *r'ünas* (~ *riunas*, lõunavepsa *reünäs, röönäs*), *r'ünha, r'ünaspei* 'ääres, äärde, äärest' — nimisõnast *r'un* 'äär'; *sir'es, sir'he, sir'espei* 'kõrval, kõrvale, kõrvalt' — nimisõnast *sir'* 'äär, veer'; siia kuulub ka vene laensõna *bokas* 'kõrval', *bokha* 'kõrvale', mille elatiivikuju ei ole küll registreeritud.

Väliskohakäänded. *al* (lõuna-vepsa *ā*). *alḡ* (lõuna-vepsa *ālḡ, aulḡ*, põhja-vepsa *al'l'e*), *alpei* (lõuna-vepsa *āpei*) 'all, alla, alt'; *keskelḡ, keskel, keskelpei* 'keskel, keskele, keskelt'; *p'al* (lõuna-vepsa *pā*), *p'alḡ, p'alpei* 'peal, peale, pealt'; *reḡḡdal* (~ *rindal, rindow*), *reḡḡdalḡ, reḡḡdalpei* 'kõrval, kõrvale, kõrvalt'; *r'ünal* (~ *riunal*), *r'ünalḡ, r'ünalpei* 'ääres, äärde, äärest'

Ainult ühe käände vormis esinevad kaassõnad

Nominatiiv. *l'äbi* 'läbi' — vrd. soome *läpi* 'auk, pilu'; *t'äht* 'pärist, jaoks'

Partitiiv. *kesked* 'keset'; *kesked* '-kesi'

Illatiiv. *jäl'ghe* 'pärist, järel'; *m'ödha, m'öto, -med, -me* 'mööda'; *poikhe* 'põiki', *polhe* 'kohta, üle'; *vast* < *vastha* 'vastu', vrd. soome *vastaan*.

Elatiiv. *jäl'ges* < **jälkestä* 'pärist, järel'; *sijas* < *sijasta* 'asehel'

Adessiiv. *keskel* '-kesi'

Ablatiiv. *edol* ~ *edü*, lõuna-vepsa *edō* 'erine' < *-*elta* L. Kettuse järgi¹

¹ L. Kettunen, Lõunavepsa häälik-ajalugu, Tartu, 1922, I, lk. 53.

Essiiv. *l'ähen* 'lähedal'; *riunan* 'ääres'

Instruktiiv. *pitkin'* 'piki'; *poikpol'i* 'põigiti'; *pol'in'* 'kohta, üle'

Latiiv. *taga* 'taha' < * *takak* ¹

Prolatiiv. *ilit'si* 'üle'; *päl'it'si* 'üle, läbi'; *sirit'si* 'mööda' — lõunavepsa *ilit'si*, *päl't'si*, *sirit'si*, mille kohta L. Kettunen ² arvab, et siin $e + i \gg i^3$; *tagut'si* 'tagant, asemel, eest'; *tagut* 'eest, asemel, pärast' — nähtavasti kuluvorm eelmisest, kui see pole partitiiv

Komparatiiv. *edeḡko* 'natuke enne'

Muud vormid. *näht* 'pärast, jaoks' — verbist *nähtä* 'näha'; *rat'k* 'läbi' — verbist *ratkaišta* 'katki rebida'; *pidus(t')* 'piki, pikuti' — on seotud sõnadega *pit'k* 'pikk', *pittuz* 'pikkus' ⁴; *ümbr'i* 'ümber', kus on lõpus olnud kas *-k* või *-n* ⁵.

Järgnevalt olgu vaadeldud vepsa kaassõnade tarvitamist lauses. Siin tuleb kõigepealt märkida, et vepsa keeles ei saa teha teravat vahet eessõnade ja tagasõnade vahel. Nimelt võivad paljud kaassõnad esineda nii oma põhisõna ees kui ka järel. Siiski võib eraldada mõninga hulga kaassõnu, mis eessõnadena kunagi ei esine; on ka paar kaassõna, mida tarvitatakse ainult eessõnadena, ülejäänuid kasutatakse aga mõlemal viisil. Teiseks tuleb pöörata tähelepanu sellele, et vepsa keeles tarvitatakse mõningaid kaassõnu mitme eri käändega, näiteks võidakse ühte ja sama kaassõna tarvitada nii genitiivi kui ka väliskohakäänetega. Neid nähtusi on eriti arvesse võetud kaassõnade rühmitamisel alljärgnevas käsitluses.

Kaassõnad, mis esinevad ainult tagasõnadena

Allpool on vaadeldud kaassõnu, mis põhiliselt ei või esineda eessõnadena; sõnad on rühmitatud põhisõna käänete järgi, millega neid tarvitatakse.

Genitiiviga: *ал, алле, алpei* 'all, alla, alt'; *р'äl, р'älле, р'älpei* 'peal, peale, pealt'; *taga, taga, tagapei* 'taha, taga, tagant'; *kesken* '-kesi, tükki'; *näht* 'pärast, jaoks' — esineb ka tagasõnana illatiiviga; *polhe* 'kohta, üle'; *pol'in'* 'kohta, üle' — ka tagasõnana illatiiviga; *sijas*

¹ L. Kettunen, Lõunavepsa häälik-ajalugu, I, lk. 44.

² Sealsamas, lk. 41.

³ Vt. ka E. A. Tunkelo, Vepsän kielen äännehistoria, Helsinki, 1946, lk. 824.

⁴ L. Kettunen, Lõunavepsa häälik-ajalugu, I, lk. 19.

⁵ Sealsamas, lk. 45.

'asemel'; *tagut* 'eest, jaoks, pärast'; *t'äht* 'pärast, jaoks'. — *stolan a n sapkad* 'laua all on saapad'; *miäks sin'ä katsud minun p'ä n e* 'miks sa vaatad minu peale'; *napsed uid'iba p'er't'in' taga pei* 'lapsed läksid ära maja tagant'; *v'ideŋ kesken* 'viiekesi'; *näge mitšem mokaŋ ot'it' kopēkan n ä h t* (või: *kopēkha näht*) 'vaat, mis-suguse vaeva võtsid kopika pärast'; *mī amu jo en kuudud n'i mid'ä hänen p o l h e* 'juba ammu me ei ole kuulnud midagi tema kohta'; *mamš voik itšenze poigam p o l' i n'* (või: *poigha pol'in'*) 'ema nuttis oma poja pärast'; *lib'an s i j a s ost'in'* voin 'leiva asemel ostsin võid'; *bes'odatžen t'ä h t n'i vaihut, sinun tagut najitas* 'peo pärast mitte sõnagi, sinu pärast laidetakse'

Siia kuulub ka tagasõnast arenenud käändelõpp *-nno*: *metsanno* 'metsa juures', kus algselt oli tegemist genitiiviga tarvitatava tagasõnaga.

Partitiiviga: *kesked* '-kesi, tükki'; *m'öto, med, -me* 'mööda'; *vast* 'vastu' — kui mõeldakse kellelegi vastu liikumist, võib see sõna esineda ka illatiiviga ees- või tagasõnana. — *itšein' radow min'ä s'otan ühessadk e s k e d pen'id napsid'* 'oma tööga toidan üheksat väikest last'; *d'äniž d'oksob d'äd m ö t o* 'janes jookseb jääd mööda'; *sida m e d pagižen teile* 'sellepärast (sedamööda) ütlen teile'; *mänen dorogadme* 'lähen mööda teed'; *pud v a s t v'enub kir'vez* 'puu vastas lamab kirves'

Illatiiviga: *näht* 'pärast, jaoks'; *pol'in'* 'kohta, üle' — mõlemaid tarvitatakse ka tagasõnadena genitiiviga. — *sogenundha n ä h t ak hänem muga beregi* 'pimedaksjäämise pärast eit hoidis teda nii'; *hän l'ibib sanda itšeze radho p o l' i n'* 'ta armastab rääkida oma tööst'

Ka praegu käändelõpuna esinev *-ssei* on kuulunud illatiiviga tarvitavate tagasõnade hulka: *ajoin' lidnhassei* 'sõitsin linnani'

Elatiivile ja ablatiivile on liitunud tagasõna *pei*, olles moodustanud uue elatiivi ja ablatiivi, mis on algupärased välja tõrjunud: *tul'in' m'etsaspei* 'tulim metsast'; *ak pätsil'pei p'üzui* 'eit laskus ahjult'

Kaassõnad, mis võivad esineda eessõnadena

Partitiiviga: *edes, edhe, edespei* 'ees, ette, eest' — tavaliselt aga esineb tagasõnana genitiiviga või adessiiviga; *edghko* 'natuke enne'; *edon* 'enne' — harva ka tagasõnana elatiiviga; *jäl'ghe* 'pärast, järel'; *jäl'ges* 'pärast, järel'; *keskeā, keske.nē, keske.pei* 'keskel, keskele, keskelt'; *kesked* 'keset'; *krom'e* 'peale, välja arvatud'; *krugom* 'ümber, ligikaudu'; *m'esto* 'asemel'; *pidus* 'piki' — esineb ka eessõnana illatiiviga või tagasõnana partitiiviga; *poikhe* 'põiki, risti vastu' — esineb tagasõnana ka genitiiviga. — *e d e s mindēi ~ minun e d e s*

stol 'minu ees on laud'; *edehko peilaskmad t'egihe viiu* 'natuke enne päikese loojangut muutus jahedaks'; *edū lūnat mī radimejī pūdol* 'enne lõunat töötasime põllul'; *jä l'g he vihmad dorogow eļe tuhud* 'pärast vihma pole teel tolmu'; *jä l'g e s revol'u-t'sijad min'ä ezm'ei voumit'sin' natšal'nijan školan* 'pärast revolutsiooni lõpetasin esiteks algkooli'; *keskel lavad sīžub stol* 'keset põrandat seisab laud'; *kesked narodad t'egihez segoit'es* 'rahva seas tekkis segadus'; *kro m'e sindej en n'ügen n'i k'eda* 'peale sinu ma ei näinud kedagi'; *kru gom sutkad radamā ühthe lātha* 'kogu ööpäeva töötame ühe joonega'; *andet'he hānle me sto kanad lambhan* 'anti talle kana asemel lammas'; *min'a ajoin' pidus joged ~ jogen pidus* 'ma sõitsin piki jõge'; *hān pagizep poikh e minun paginad* 'ta räägib minu jutule risti vastu'; *jogen poikh e ven'ub pu* 'põiki üle jõe lamab puu'

Illatiiviga: *pidust* 'piki' — esineb ka eessõnana partitiiviga ja tagasõnana genitiiviga; *pitkin'* 'piki'; *vast* 'vastu' — tavaliselt tarvitatakse tagasõnana partitiiviga, ka eessõnana illatiiviga. — *pidust' jogihe dorog* 'jõega pikuti on tee'; *pitkin' joghe māneb tropein'e* 'piki jõge läheb teerada'; *min'a ajan vast v'edehe ~ v'edehe vast* 'ma sõidan vastu voolu'

Elatiiviga: *ilit'si* 'üle'; *l'ābi* 'läbi' — esineb ka tagasõnana elatiiviga; *l'āhen* 'lähedal'; *poikpol'i* 'põigiti'; *pāl'it'si* 'üle, läbi' — esineb ka tagasõnana elatiiviga või partitiiviga; *rat'k* 'läbi'; *sirit'si* 'mööda'; *tagut'si* 'tagant, jaoks, eest'; *ümbr'i* 'ümber' — esineb ka tagasõnana elatiiviga. — *ougotab hānen ilit'si ihtsas mas* 'saadab ta üle üheksa maa'; *pul'k māni l'ā b i sīnas ~ sīnas l'ā b i* 'kuul läks läbi seina'; *l'ā h e n m'etsas jokseb jogi* 'metsa lähedal jookseb jõgi'; *poikpol'i ojas v'enob par'z'* 'põiki üle oja lamab palk'; *pāl'it'si joges t'egiba ūdeņ s'ūdan* 'üle jõe tehti uus sild'; *hānd'ikaz n'ougahti ojas pāl'it'si* 'hunt hüppas üle oja'; *žen'ih minun ühtet pūdōt pāl'it'si el'i* 'minu peigmees elas samade põldude taga'; *a hān upoz' rat'k mas* 'aga tema vajus läbi maa'; *mī ajeimei sirit'si školas* 'sõitsime koolist mööda'; *mānop t a g ū t š i per't'iš* 'läheb maja tagant läbi'; *kenak minus t a g ū t š i radab?* 'kes töötab minu eest'; *mī istumei ū m b r'i stolas* 'me istume ümber laua'; *per't'iš ū m b r'i m'ets* 'maja ümber on mets'

Eraldi tuleb vaadelda soome ja mitmele teisele läänemeresoome keelele täiesti tundmatut nähtust, kus kaassõnu tarvitatakse adessiivi, allatiivi või ablatiiviga. Seejuures võidakse kõiki nende väliskohakäänetega tarvitata vaid kaassõnu paralleelselt tarvitada ka genitiiviga, ilma et tähendus muutuks. Ühtlasi võivad paljud neist kaassõnadest esineda nii ees- kui ka tagasõnadena. Mõnesuguse ülevaate kõnesolevast nähtusest peaks andma alljärgnev tabel.

Kaassõnad, tarvitatuna genitiiviga	Kaassõnad, tarvitatuna väliskohakäänega
<p><i>min'ä zavod'in' mol'd'as hänen edes</i> 'ma hakkasin paluma tema ees'; <i>mašin' ajei školan edespei</i> 'auto sõitis ära kooli eest' <i>min'än' i olē lehmī'd'en keskes</i> 'minu oma ei ole lehmade seas'; <i>sinna prihāin'e veden keskhe i hurgah't'</i> 'sinna poiss sulpsataski keset vett'</p>	<p><i>школов edes sižub mašin'</i> 'kooli ees seisab auto'; <i>mašin' tuli školale edhe</i> 'auto tuli kooli ette'</p>
<p><i>mīd'en p'än p'äl zavod'ihe vozdušn'i boi</i> 'meie pea kohal algas õhulahing'; <i>poigam p'älē hān kurktū</i> 'ta vihastas poja peale'; <i>n'etsē uk sē per't'im p'älpei laskeskan'z'ihe</i> 'see taat hakkas maja pealt (= katuselt) maha tulema'</p>	<p><i>minun lambhān'e i olē lambhil' keskes</i> 'minu lambake ei ole lammaste seas' — <i>omik keskes s'ivatoil ken mugoi, ken enemban meid hüvitaiš sindäiš?</i> 'kas on loomade hulgas kedagi, kes teeks sulle meist rohkem head'; <i>reghe pan', kanalē keskhe</i> 'pani rekke kalade hulka'; <i>uk l'äks poigil' keskespei</i> 'vanamees läks ära poegade hulgast'</p>
<p><i>mīd'en p'än p'äl zavod'ihe vozdušn'i boi</i> 'meie pea kohal algas õhulahing'; <i>poigam p'älē hān kurktū</i> 'ta vihastas poja peale'; <i>n'etsē uk sē per't'im p'älpei laskeskan'z'ihe</i> 'see taat hakkas maja pealt (= katuselt) maha tulema'</p>	<p><i>m'etsal p'äl asttas pil'v'ed</i> 'metsa kohal liiguvad pilved'; <i>sav'elē p'älē pandas man</i> 'savi peale pannakse muld'; <i>p'er't'il' p'älpei katused vi</i> '(tuul) viis majade pealt katused'</p>
<p><i>mīd'ä p'er't'in' kohtas t's'oma sad</i> 'meie maja ees on tore aed'; <i>lehman kohtha ot' hebožēn vel'</i> 'vend võttis lehma vastu hobuse'</p>	<p><i>школал kohtas sižub lajk</i> 'kooli vastas on pood' — <i>mīd'e artel' sižub kohtas rai.ispolkomow</i> 'meie artell asub rajooni täitevkomitee vastas'; <i>i saudat hānle kohtha i l'äks</i> 'ja soldat läsksi tema ette' — <i>ühtēn agjan tagan.älē tatsī, a toižēn kohtha itšēlēzē</i> 'ühe serva viskas taha, aga teise enda ette'</p>
<p><i>hān ištui iknan sir'es</i> 'ta istus akna ääres'; <i>hān ištuihe iknan sir'he</i> 'ta istus akna äärde'</p>	<p><i>üht n'ägoi tegihe hil'äzoi sir'es kod'i</i> 'järsku tekkis nende kõrval maja' — <i>sires hānō ištup priha</i> 'tema kõrval istub poiss'; <i>ajō lapsēle sir'he</i> 'ta sõitis lapse kõrvale' — <i>priha ištühe sir'he neitšēle</i> 'poiss istus neiu kõrvale'</p>

Lisaks tabelis tooduile tarvitatakse samal viisil veel kaassõnu *renda.n, renda.nē, renda.npei* 'kõrval, kõrvale, kõrvalt' ja *r'ūnas, r'ūnha, r'ūnaspei* 'ääres, äärde, äärest' Olgu märgitud, et kõik need kaassõnad osutavad kohta ja esinevad kolmes kohakäände vormis.

Just samad kaassõnad esinevad väliskohakäänetega tarvitatult ka karjala murretes. Eriti rohkesti leidub selle kohta näiteid Valdai karjala murdes: *mel'nit'säl'l'ä rewnõašša s'eizow kōg'i l'esn'ikān* 'veski kõrval seisab metsavahi maja'; *hōān s'eizow keššēššā meil'ā* 'ta seisab meie keskel'; *kođ'inna kohašša kakši koivuo* 'maja ees on kaks kaske' Aunuse murdes: *sid laeme piälē pidāu panna perekluad'inav* 'siis tuleb lae peale panna põikpuud' Selline väljendusviis on mõnel juhul mõeldav ka eesti keeles. Nii võiks viimast näidet tõlkida kujul „laele tuleb peale panna põikpuud” Eesti keele seisukohalt ei peeta sõna „peale” antud juhul enam kaas-sõnaks, kuid vepsa keele seisukohalt on täiesti loomulik seda kaas-sõnaks lugeda.

Niisiis esineb seoses kaassõnadega nagu mingi genitiivi ja väliskohakäänete vaheldumine, ilma et tähendus selle läbi muutuks. Kuid selline genitiivi ja väliskohakäänete paralleelne tarvitamine ühes ja samas funktsioonis ei esine mitte ainult suhetes nimisõna ja kaas-sõna vahel, vaid hoopis laialdasemalt just neil juhtumitel, kus on tegemist suhetega nimisõnade või ka muude sõnaliikide vahel. Näiteks öeldakse vepsa keeles: *lapsen roža ruskotab* 'lapsel nägu punetab'; *rindhat kibištāb mužikān* 'mehel rind valutab'; *kalow bokis sugad* 'kalal on külgedes uimed'; *milēn' tarbiž rata* 'mul on vaja töötada' jne. Enamikul neist juhtumeist on eesti keeles võimalik tarvitada nii genitiivi kui ka adessiivi; vepsa keeles niisugustel juhtudel enamasti genitiivi ei tarvitatagi, kuna soome keeles on jälle adessiiv siinkohal haruldasem, kuid siiski mitte võimatu. Kahtlemata on väliskohakäänete sellise tarvitusviisi puhul tegemist vene keele mõjuga vähemalt mis puutub vepsa ja karjala keelesse. Et aga nähtus on üsna laialdaselt tuntud ka keeltes, kus intensiivset vene mõju ei ole olnud, siis sunnib see arvama, et asjal on olemas ka mingi vanem ja üldisem aluspõhi¹ Kui nüüd arvesse võtta eriti kõnesoleva kaassõnade rühma lähedust nimisõnadele, siis ei räägi miski vastu oletusele, et kaassõnu hakati väliskohakäänetega tarvitama just ülaltoodud nimisõnadega seotud juhtumite eeskujul.

Mis puutub ühtede ja samade kaassõnade tarvitamisesse eeskui ka tagasõnadena, siis siin võib veelgi laialdasemalt paralleele tõmmata teiste läänemeresoome keeltega. Eriti levinud on see nähtus erinevais keeltes kaassõnade rühma puhul, mida tarvitatakse elatiiviga (vepsa *l'äbi, päl'it's'i, sirit's'i*). Üteldakse ju eesti keeleski: „kuul tungis l ä b i seinā” või „seinast l ä b i”; „läksin ü m b e r maja” või „majast ü m b e r” Ka soome keeles leidub taolisi näiteid:

¹ L. Kettunen, Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus, Helsinki, 1943, lk. 330, arvab sedasama, kuid seal ta käsitleb seda küsimust ainult seoses nimisõnadega, mitte kaassõnadega.

läpi metsästä või *metsästä läpi*; *pitkin joesta* või *jokea pitkin*. Valdai karjala murdes: *jovešta pöä'it't's'i s'eizotettih üwen šillan* 'üle jõe ehitati uus sild' või *kotšaha pöä'it't's'i kanoavašta* 'hüppa üle kraavi'; *vel'li matkoaw häneštä širit't's'i* 'vend läheb temast mööda' või *mie projin širit't's'i mel'itsäštä* 'ma läksin veskest mööda'

Teine rühm kaassõnu, mis võib esineda ees- ja tagasõnadena, on need, mida just äsja on käsitletud seoses nende tarvitamisega väliskohakäänetega. Suurem osa kaassõnu, mida tarvitatakse väliskohakäänetega ja mis põhiliselt on tagasõnad, võib väliskohakäändega kasutamise korral esineda ka eessõnadena. Siia kuuluvad vepsa keele kohta osutavad kolmes kohakäände vormis esinevad kaassõnad *keskes*, *keskhe*, *keskespei*, *kohtas*, *kohtsa*, *kohtaspei*, *sir'es*, *sir'he*, *sir'espei*, *renda.n*, *renda.nē*, *renda.npei*, *r'ūnas*, *r'ūnha*, *r'ūnaspei* (vt. tabel lk. 162). Teised sugulaskeeled ei anna aga niisama laialdaselt paralleelseid näiteid kui eelmise rühma puhul. Väga omane on see nähtus küll karjala keelele, nagu näitab Valdai karjala *mel'niit'säl'l'ä rewnoašša* ja *rewnoašša mel'niit'säl'l'ä* 'veski kõrval' jt.

Et aga teistes läänemeresoome keeltes ei esine kaassõnad sellisel viisil väliskohakäänetega, ei leidu ka mujal väliskohakäänetega tarvitatavaid eessõnu. Selle asemel võivad aga sellelaadilised kaassõnad esineda partitiiviga tarvitatud eessõnadena: soome *keskellä pihaa* 'keset õue' *lähellä ikkunaa* 'akna lähedal' — kuid tavaliselt tarvitatakse neid tagasõnadena. Vepsa keele materjali jälgides torkab silma, et selle rühma sõnade puhul on kaks nähtust — esinemine eessõnana ja väliskohakäänetega tarvitamine — teineteisega seotud. Kui kaassõna tarvitatakse mitme eri käändega, eriti sellistega, mis on kaassõnade jaoks ebatavalised, siis tähendab see, et kaassõna side oma põhisõnaga ei ole kaugeltki nii tugev kui neil kaassõnadel, mida tarvitatakse ainult ühe kindla käändega. Ja kui kaassõna võib olla kord oma põhisõna ees, kord selle järel, siis sellel nähtusel on sama eeldus — side kaassõna ja põhisõna vahel ei ole küllalt tugev. Siit järeldub, et kaassõnad, mis esinevad niisuguses ebatavalises olukorras, ei ole enam puhtakujulised kaassõnad, sest kaassõnade põhiliseks olemuseks on just nende lahutamatu side oma põhisõnaga. Kõnesolevad kaassõnad meenutavad aga oma eriliste omaduste tõttu mäarsõnu või ka määrusena esinevaid nimisõnu. Kui võtame lause *renda.n školam om lafk* 'kooli kõrval on pood', siis on siin sõnal *renda.n* vähe sarnasust kaassõnadega. Kuid arvestades juhtumeid, kus sama sõna esineb samas tähenduses tagasõnana genitiiviga, ei saa teda pidada ka mäarsõnaks ega mõneks muuks iseseisvaks sõnaks. Käsitletavad juhtumid kuuluvad piiripealsete nähtuste hulka kaassõnade ja iseseisvate sõnade vahel.

Mõnede postpositsioonide muutumine käändelõppudeks

Ülevaade vepsa kaassõnade keerukast süsteemist ja selle pidevast arenemisest ei ole täielik, kui jätta kõrvale asjaolu, et mitmel postpositsioonidel on olnud niivõrd tihedalt liituda enda eel seisva nimisõnaga, et nad muutuvad viimase käändelõppudeks¹

Soome postpositsioonile *luo* vastav vepsa tagasõna esineb harukordadel vepsa keeleski eraldi kaassõnana: *ol'im mä tattān'n on* 'olin oma isa juures' Tavaliselt on aga see tagasõna ühte sulanud oma põhisõnaga, kusjuures on toimunud assimilatsioon genitiivi *-n* ja postpositsiooni algushääliku vahel: *min'ä sižun ver'anno* 'ma seisan ukse juures'; *jogennost jostas varžad* 'varsad jooksevad jõe äärde'

Tagasõna, mis võib kohati veel esineda kujul *mōdha, mōto*, on enamasti kulunud lühemaks ja samuti liitunud oma põhisõnaga: *hān ājal iški mindei ūgadme* 'ta lõi mulle tugevasti vastu õlgu'; *kaik t'egihe hāngn mel'tme* 'kõik läks tema meele järgi'

Soome kaassõnale *pāin* vastav vepsa tagasõna on liitunud oma põhisõna elatiiviga ja ablatiiviga ning moodustanud sel teel uue elatiivi ja ablatiivi. Et häälikumuutuste *st > ss* ja *lt > ll* tõttu vana elatiiv ja ablatiiv langesid ühte vastavalt inessiivi ja adessiiviga, siis hakatigi vahetegemise otstarbel tarvitama peaaegu ainult uusi, postpositsiooni abil moodustatud vorme: *tul'in' metsaspei* 'tulimetsast'; *netsq uk pätšiapāi i laskihe* 'see vanamees tuli ahjul alla'

Soome postpositsioonile *saakka* vastava vepsa kaassõna liitumisel põhisõna illatiivile on samuti tekkinud uus kääne — terminatiiv: *sata mindei lidnhassei* 'saada mind linnani'; *min'a radoin' ohessei* 'ma töötasin ööni'

Samasugune nähtus esineb ka mõnedes teistes läänemeresoome keeltes. Nii on eesti kaasaütlev kääne kujunenud iseseisvast postpositsioonist **kansak*. Olulisi näiteid võib leida Valdai karjala murdest: *hūo tuutih tūtōl'vūō* 'nad tulid tüdruku juurde'; *hōān tul'i šūriλλuo gorilluo* 'ta tuli suurte mägede juurde' Arvestades ka sugulaskeelte materjali võib tuua järgmisi tõendusid selle kohta, miks kõnesolevaid vorme tuleb lugeda käänetekks: 1) endine postpositsioon on niivõrd tihedalt liitunud oma põhisõnaga, et võib toimuda assimilatsioon; 2) seal, kus on olemas vokaalharmoonia, allub moodustunud käändelõpp vokaalharmoonia seadustele; 3) mõnikord esineb ka ühildumine nimi- ja omadussõna vahel, s. o. käändelõpp liitub nii omadussõnale kui ka nimisõnale.

Vepsa keeles ei piirdu nähtus ainult ülaltoodud juhtumitega, kus ilmselt on tegemist käändelõppudeks arenenud kaassõnadega. Tendents areneda samas suunas näib olevat mitmel muulgi taga-

¹ K. Kont, Postpositsioonidest tekkinud käänded läänemere-soome keeltes, 1948, lk. 1 jj-d. (Käsikiri TRU soome-ugri keelte kateedris.)

sõnal. Muidugi võivad seda teed minna ainult need tagasõnad, mis ei või esineda eessõnadena, — sest kui kaassõna võib vabalt paigutada oma põhisõna ümber, siis ei saa ta viimasega liituda nii tihedalt, et võiks moodustada käände. Näiteks on niisugune tendents tagasõnal *ал, аллэ, алпей*, eriti lõuna-vepsa murdes, kus sellel sõnal on lähem foneetiline kuju: *лaрskυ.лūžed miš-n'i ikananā magatas* 'lapsukesed magavad kuskil akna all'; *üks lonšak pan'he habanälэ* 'üks noor karu heitis magama haava alla' Ka *p'äl* (lõuna-vepsa *pā*): *kon'd'i pukogompā ištub* 'karu istub puuvirna peal'

Isesugusel viisil on arenenud tagasõna *kesken*. Praegu tarvitatakse seda peamiselt kahel erineval viisil. *tūd'he n'et's'ida t'ütärt kož'il'e kahtэ.л h'öbol vīd'en.kesken* 'tuldi seda tüdarta kosima viiekesi, kahe hobusega' Ka siin on tegemist põhisõnale tihedalt liituva postpositsiooniga, kusjuures põhisõnaks on alati arvsõna. Eesti keeles on sellest samast postpositsioonist kujunenud sufiks *-kesi*; vepsa keeles ei ole see protsess antud sõna puhul arenenud nii kaugele. Kuid sellel kaassõnal on ka veel teine, hoopis omapärane tarvitatusviis: *min'ei ol'i jo nell'än.kesken put's'uižid' lapsid'* 'mul oli juba neli väikest last' Selline väljendusviis on kujunenud ilmselt vene keele mõjul: vrd. *четверо детей ja nell'än.kesken lapsid'* Samal viisil ja samas tähenduses tarvitatakse ka tagasõnu *kesked ja keskel*: *kon'did' nel'at kesked ühthe tahho i ümbär't'hō* 'karud neljakesi pöördusidki ühte paika'; *kaks los'it sordet koumэ.кескү* 'kaks hirve on lastud kolmekesi' — kuid ka: *seitšimel keskel p'äd i t's'apei* 'seitsmel (inimesel) raiuski pea maha'

*

Oma põhiolemuse järgi võib vepsa kaassõnu jaotada kaheks suureks liigiks. Esimesse liiki kuuluvad sellised kaassõnad, mis ei või esineda eessõnadena, vaid ainult tagasõnadena ja mis on seotud ühe kindla põhisõna käändega, millega teda tarvitatakse. Kõige sagedamini on selliseks käändeks genitiiv, hoopis harvemini partitiiv või illatiiv. Seda liiki tagasõnad ongi tüüpilised läänemere-soome keelte kaassõnad, nagu neid tavaliselt kujutletakse. Nimetatud liiki kaassõnade tihe side oma põhisõnaga takistab neid paigutustast põhisõna ette, nagu see võib toimuda teist liiki kaassõnadega. Oma tähenduse poolest on kõnesolevad postpositsioonid küllaltki kaugenenud noomenitest, mille kääneteks nad kunagi on olnud, ja on omandanud üsna abstraktse tähenduse. Enamasti esinevad need kaassõnad ainult ühe käänevormi kujul; erandiks on *ал, taga ja p'äl*, mis esinevad kolme kohakäände kujul. Oma tiheda, lahutamatu sideme tõttu põhisõnaga võivadki need postpositsioonid põhisõnaga täielikult ühte sulada ja moodustada niiviisi uusi käändeid.

Teine liik on esimesele mitmeti vastandlik. Side põhisõnaga on seda liiki kaassõnadel hoopis nõrgem, nii et sageli võib kaassõna vabalt paigutada oma põhisõna ette või taha. Osal neist kaassõnadest ei ole ka ühte kindlat põhisõna käänet, millega neid tarvitatakse, vaid neid käändeid on mitu. Oma tähenduse poolest ei ole paljud neist kaassõnadest niivõrd kaugenenud noomenitest ega ole omandanud nii abstraktset tähendust, nagu seda nägime esimese liigi puhul. Vaadeldav kaassõnade liik ei ole oma omadustelt ühtlane, vaid seda võib omakorda jaotada mitmesse rühma. Kõigepealt kuuluvad siia mõned kaassõnad, mis on põhiliselt eessõnad ja mida tarvitatakse sellistena enamikus läänemeresoome keeltes. Sellised on *edon* 'enne', *jäl'ges*, *jäl'ghe* 'pärast' Nende kohta ei saa mingil juhul öelda, et esinimine eessõnana oleks tingitud vene keele mõjust. Neile lähedane on rühm kaassõnu, mida vepsa keeles tarvitatakse elatiiviga (*sirit's'i*, *ümbr'i* jt.). Need sõnad on oma omadustelt juba üsna lähedased mäarsõnadele. Nende esinimine eessõnadena on eri keeltes niivõrd laialdaselt levinud nähtus, et seda ei saa ka siin pidada ainult vene keele mõjuks. Kuid vene keelel on kahtlemata olnud suur osa järgmise kaassõnade rühma puhul, kuhu kuuluvad genitiivi ja väliskohakäänetega tarvitavad kaassõnad. Nagu on märgitud, tuleb siin kindlasti arvestada läänemeresoome keelte endi vanu traditsioone, mis aga on vene keele mõjul tunduvalt laienenud; see käib nii kaassõnade esinemise kohta eessõnadena kui ka väliskohakäänetega tarvitamise kohta. Need sõnad seisavad juba poolel teel kaassõnade ja iseseisvate sõnade vahel.

Vene keele intensiivne mõju vepsa keelele avaldub kaassõnade otseses laenamises kui ka nende tarvitamises. Kuid põhiliselt on siiski püsima jäänud vana läänemeresoome kaassõnade süsteem, millele on suurelt osalt allunud isegi vene keelest laenatud kaassõnad. Eriti kujukaks näiteks on siin prepositsioon *bokas* 'kõrval' mis on pärit küll vene nimisõnast, kuid millele on antud vepsa inessiivi kuju, muutes ta sel teel täiesti sarnaseks puhtakujuliste vepsa kaassõnadega, nagu *keskes*, *sir'es* jt. See tõendab veel kord keele grammatilise ehituse, tema sisemiste seaduspärasuste püsivust.

Ühtede ja samade kaassõnade esinimine ees- ja tagasõnadena ja mitme eri käändega on küsimused, millega keegi ei ole seni ulatuslikumalt tegelnud. Käesolevas töös on saadud sellele probleemile õieti ainult tähelepanu juhtida. Kuid niisuguste piiripealsete kaassõnajuhtumite põhjalikum uurimine kõigi läänemeresoome keelte materjali alusel võiks vahest anda mõndagi olulist sõnaliikide ja lauseliikmete olemuse paremaks mõistmiseks. Kaassõnade väliskohakäänetega tarvitamise fakt peaks huvi pakkuma ka käänete arengu jälgimise seisukohast.

NÄITEMATERJALI ALLIKAD

Peale autori enda poolt kogutud tekstide on kasutatud järgmisi allikaid: A. Ahlqvist, Anteckningar i Nordtschudiskan, Helsingfors 1861, Acta Societatis Fennicae VI; L. Kettunen, Näytteitä etelävepsästä I/II, Helsinki 1920/1925; L. Kettunen, P Siro, Näytteitä vepsän murteista, Helsinki 1935. (

ПРЕДЛОГИ И ПОСЛЕЛОГИ В ВЕПССКОМ ЯЗЫКЕ

А. Лаанест

Кружок эстонского языка.

Руководитель проф. П. Аристе

Резюме

Послелог и предлог в вепском языке, а также во всех других прибалтийско-финских языках произошли от полнозначных слов, главным образом от существительных. Поэтому большинство вепских послелогов и предлогов выступают в формах падежей существительного. Излагаемые в начале данной работы послелог и предлоги сгруппированы по падежам, в формах которых они выступают.

По их основным свойствам, особенно с точки зрения их синтаксического употребления, вепские послелог и предлог в работе рассматриваются в двух основных группах. В первую группу относятся те служебные слова, которые употребляются только в качестве послелогов и которые не могут быть предлогами. В сравнении с остальными послелогами и предлогами, послелог этой группы отошли дальше от существительных, от которых они образовались, и приобрели более абстрактное значение. Эти послелог употребляются с существительным в одном определённом падеже (генитив, партитив, иллатив). Невозможность употребления этих послелогов в качестве предлогов обусловлена тем, что эти слова очень тесно связаны с существительными, с которыми они сочетаются. Некоторые из послелогов этой группы могут так тесно примыкать к существительному, стоящему перед ним, что послелог и существительное полностью сливаются и послелог превращается в падежное окончание.

Послелог и предлог второй группы имеют иной характер. По своей сущности они меньше отделились от тех существительных, от которых они образовались. Связь с существительными, с которыми они употребляются, значительно слабее, чем в первой группе. Поэтому многие из рассматриваемых служебных слов могут свободнее располагаться около существительного — перед ним или после него. Многие послелог и предлог этой

группы не связаны с одним определённым падежом существительного, а употребляются с несколькими падежами. Часть послелогов и предлогов могут наряду с генитивом употребляться и с внешне-местными падежами (адессив, аллатив, аблатив) — явление, очень необычное для большинства прибалтийско-финских языков. Употребление одного и того же слова в качестве предлога и в качестве послелога встречается часто в карельском языке, но это нехарактерно для таких родственных языков, как финский и эстонский. Послелоги и предлоги рассматриваемой группы стоят особенно близко к наречиям или к существительным, употребляемым в предложении как обстоятельства.

Вопрос об употреблении одного и того же слова и в качестве послелога, и в качестве предлога, а также вопрос об употреблении послелогов и предлогов с внешне-местными падежами все еще не исследованы. По мнению автора данной статьи, подробное изучение этих вопросов на основе материала всех прибалтийско-финских языков могло бы принести значительную пользу для лучшего понимания сущности послелогов и других частей речи.